

UDC 94(520+(470+571))“1926/1927”

THE ACTIVITY OF THE JAPANESE CONSULATE IN ODESA UNDER THE LEADERSHIP OF SHIMADA SHIGERU. PART II

Svitlana Pavlenko

PhD (History), Deputy Director

Museum of Dnipro city history

14, Voskresenska Str., Dnipro, 49000, Ukraine

skaiveta@i.ua

ORCID: 0000-0002-4101-157X

The history of the Japanese consulate in Odesa consists of two key periods: 1889–1910 and 1926–1937. Shimada Shigeru became the third head of the Soviet-era institution, working as a consul in Odesa from 1927 to 1930. The main content of Shimada's work was writing reports. The source of information for writing reports was periodicals and personal experience of consular officers. To understand the affairs of the Soviet Union, they often went on various business trips.

During the period of Shimada's work in Odessa, he made about 200 reports. The main topics were economic reviews, analysis of the food crisis, international trade, ethnic picture of the region, the state of industrial development, strengthening the totalitarian system, the implementation of various cultural projects and more.

The consul saw the low standard of living of the population. He predicted the future disaster in agriculture, namely Holodomor. The materials of the many consul's reports were intercepted by Soviet counterintelligence agents. However, they did not manage to discover really secret materials. In addition, the consul monitored changes in the Soviet government. He evaluated results of its activity extremely negatively. During official meetings, Shimada always showed loyalty to the USSR, held restrained views in his reports, but openly criticized the Soviet reality in personal conversations.

Keywords: Japanese consulate in Odesa, Shimada Shigeru, Japan, USSR, food crisis

ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСУЛЬСТВА ЯПОНІЇ В ОДЕСІ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ШІМАДИ ШІГЕРУ. ЧАСТИНА II

С. С. Павленко

Історія консульства Японії в Одесі складається з двох ключових періодів: 1889–1910 та 1926–1937 роки. Шімада Шігеру став третім керівником інституції радянської доби, працюючи консулом в Одесі з 1927-го до 1930 року. За період своєї дипломатичної кар'єри упродовж 1909–1940 рр. він написав понад 400 різних звітів. Трохи менш ніж 200 доповідей було надіслано до Токіо в період перебування чиновника в Одесі. Тобто служба в Одесі стала для цього дипломата одним з найактивніших періодів діяльності. Початок кар'єри Шімади, його призначення до Одеси, штат установи в цей час, взаємодія між її співробітниками та органами радянської контррозвідки були висвітлені авторкою в першій частині цього дослідження [Павленко 2022, 16–26].

Про перебування Шімади в Одесі згадував у своїх роботах Дж. Ленсен, який, власне, і започаткував вивчення системи японських консульств на території СРСР

© 2022 S. Pavlenko; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

[Lensen 1968; 1970]. Серед сучасних дослідників діяльність Шімади в Одесі знайшла відображення в роботах І. Матяш та Л. Вовчук [Матяш 2020; Вовчук 2021]. Про антисемітські погляди Шігеру говорить японський дослідник Хіросі Бандо [Хіросі 2012]. У своїй роботі він навів витяги з консульських звітів чиновника, проте саме на консульській роботі Шімади дослідник не зосереджувався.

Джерельна база дослідження ґрунтується на архівних матеріалах (Галузевий державний архів СБУ (м. Київ), Національний архів Японії та Дипломатичний архів МЗС Японії), а також на відомостях з радянських періодичних видань (“Вечерние известия”, “Известия”).

Метою роботи є вивчення головних напрямів функціонування консульства Японії в Одесі під керівництвом Шімади Шігеру.

Транслітерування японських імен та прізвищ у роботі здійснювалося з урахуванням напрацювань О. Коваленка [Коваленко 2012] та В. Рубеля [Рубель 2009], а також сучасних підходів, що використовуються на рівні офіційних українсько-японських дипломатичних відносин.

Пошуки інформації та звіти співробітників консульства Японії в Одесі

Як би сильно Державне політичне управління УСРР (ДПУ УСРР) не намагалося обмежити діяльність консульства Японії на кінець 1920-х рр., японські дипломати ще мали достатньо вільного простору для виконання службових обов'язків. Головним змістом роботи для консула стало дослідження регіону перебування. Шімада активно взаємодіяв з медіа, давав місцевим журналістам коментарі з різних питань. У лютому 1927 р. консул разом із секретарем Гото відвідав друкарню однієї з місцевих газет. Її стан та обладнання не справили на чиновників гарного враження. Цікаво, що під час цього візиту місцеві працівники запитали в консула, чи існує в Японії 8-годинний робочий день. Свою відповідь він занотував у “Доповіді про приклади пропаганди з боку робітників”. Зокрема, Шімада відповів: “Виходячи з кліматичних умов, харчування та фізичної конструкції, японці не можуть подібно росіянам працювати по 8 годин, оскільки у друкарнях робітники отримують високий заробіток, прагнуть не до купівлі середнього костюма (тобто розраховують на більші перспективи. – С. П.), а до покращення свого харчування, і взагалі японські робітники задоволені своєю роботою” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 168]. Японець інформував, що він подарував друкарні добірку газет і декілька гарних японських виробів – для завідувача друкарні [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 168].

Час від часу Шімада любляв заходити до комісійних крамниць – не для купівлі конкретних речей, а щоб поспостерегти за їхніми відвідувачами. Він помітив, що навіть в умовах тотальної кризи були громадяни, які сплачували великі суми за напівкоштовне каміння, картини, цінне скло тощо. Для консула було загадкою, де ці особи брали такі кошти в умовах відсутності приватної торгівлі чи інших форм комерційної ініціативи. Періодично Шімада відвідував місцеві ринки, аби побачити, як ідуть справи з постачанням для населення продуктів харчування, почути настрої народу [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 12, 119] та “бути ближчим до мас”. Окрім того, він досить часто здійснював прогулянки до курорту Люстдорф. Схожу звичку мав і Гото, який 2–3 рази на тиждень вдягався у звичайний одяг робітника та на 2–3 години залишав консульство [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 208, 244, 246].

Звертаючись до теми одеської культури, консул окремо вивчав питання театального життя міста. Він активно відвідував місцеві театри. Проте в нього склалося вельми негативне враження від цих відвідувань, зокрема й через поведінку публіки.

Більша її частина, як повідомляв Шімада, – це студенти, молоді робітники та особи, що отримували квитки за дуже низькими цінами. Поводили вони себе під час вистав вкрай некультурно, заважаючи іншим глядачам. Але й виступи акторів на японця не справили позитивного враження. У самому ж приміщенні було дуже холодно, і доводилося залишатися у верхньому одязі [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 30–31].

Здобута різними шляхами інформація ставала основою для консульських доповідей. З огляду на велику кількість звітів, складених Шімадою, для них був характерний і широкий тематичний спектр: характеристика кліматично-природних умов регіону, шляхів сполучення і мореплавання, аналіз політики коренізації (українізації), етнічної та релігійної ситуації в УСРР, розгляд процесу реалізації японських культурних проєктів у Радянському Союзі, подання матеріалів місцевих періодичних видань, економічних оглядів, дослідження перспектив розвитку радянсько-японської торгівлі, інформування про діяльність консулів інших країн, повідомлення про проведення репресивних акцій тощо. Частина надісланої до Японії інформації явно не мала помітного значення для МЗС, як-от, наприклад, повідомлення про виявлення на Одещині кісток мастодонта [Shimada, Miscellaneous documents relating to academic... 406]. Про цінність окремих звітів свідчили надання грифу “таємно” чи подання їхнього матеріалу до інших відомств.

Багато консульських звітів, що надсилалися через відкриті канали (пошта, телеграф), перехоплювалися радянськими спецслужбовцями і направлялися на переклад. Контррозвідувальний відділ ДПУ у своїх звітах зазначав, що жодна помітна подія з життя Одеси не залишилася поза увагою співробітників консульства. Вони активно збирали інформацію про регіон і часто виходили за межі консульського округу та надсилали свої доповідні до Японського посольства в Москві та МЗС Японії.

Серед документації, доступ до якої дістали органи ДПУ, були й фінансові звіти, відомості про преміювання та грошові перекази. Зокрема, у квітні 1927 р. Шімада отримав від МЗС 532 рублі як винагороду. Видатки установи за 4-й квартал 1926 р. становили 17 054 єн, тоді як загальне фінансування за той же період – 24 000 єн [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 195, 272, 273].

Вагомим джерелом для консульських звітів була періодика. На кінець 1928 р. Шімада і секретар консульства Ноґучі Йошіо дні та вечори проводили в консульстві, займаючись вивченням літератури та опрацюванням усієї радянської преси. Установа витратила на її купівлю 120 рублів на місяць. Водночас Шімада констатував, що в СРСР відсутня вільна преса і це призводить до великих економічних та суспільно-політичних негараздів, оскільки не було можливості обговорити плани створення та реалізації різних підприємств і проєктів і, як результат, на газетних шпальтах з’являлася лише констатаційна інформація про величезні збитки та висловлювалася критика, коли вже було запізно [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 54, 117].

Співробітники консульства здійснювали різноманітні робочі подорожі та отримували відпустки. На вересень 1928 р. консул запланував велике відрядження Україною. Він мав намір поїхати до Херсона, а далі по Дніпру вирушити до Запоріжжя. Під час усієї мандрівки Шімада, спілкуючись із радянськими чиновниками, “був досить балакучим” і намагався заводити бесіди на різні теми. Він приязно висловлювався щодо СРСР, без критичних зауважень. У бесіді з чиновниками згадував: “У царські часи нашим представникам у Росії нічого не хотіли показувати і в таких випадках царські офіцери та охоранка споювали наших представників до стану сп’яніння, а потім нічого не показували, я думаю, зі мною Ви так не вчините” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 208–209]. Окрім того, консул

розповів давню історію про те, як у часи революції на Далекому Сході він таємно від свого уряду рятував комуністів від переслідування і тому радянські дипломати поважали його “як пана Шімаду”. Наостанок додав: “Я японський більшовик”.

Попри пафосні хвалебні оди, які виголошував японський консул під час відрядження, повернувшись до Одеси, у бесідах з “Токійцем” (близький приятель консула, агент ДПУ, справжнє прізвище – Фоменко) він висловлювався критичніше щодо побаченого. Зокрема, на його думку, ресурси, витрачені на Дніпробуд, не могли бути виправдані, адже весь проєкт не мав подальшої рентабельності, оскільки, власне, на той час не було такої кількості споживачів струму, яку здатна була виробити гідроелектростанція. А це означає, що надалі необхідно буде будувати фабрики і заводи, які потребуватимуть великих капіталовкладень. Консул зауважував: “Дніпробуд – це грандіозне підприємство, яке має величезне політичне значення, як демонстрація творчої ініціативи пролетарського уряду, але суто з комерційного, тобто практичного, боку він майже некорисний” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 227–227 зв.].

Восени того ж 1928 року в робоче відрядження вирушив секретар установи Ногучі. Головним місцем його подорожі стала Білорусь. Повернувшись до Одеси, він зазначив, що там теж поганий врожай, але “не відчувається настільки пригніченого настрою і пригнобленості, як в Одесі та прилеглий місцевості. Там люди бадьоріше дивляться вперед, попри всі недоліки та потреби, тут наявний песимізм і майже повна відсутність надій на майбутнє” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 186, 210, 221, 222]. Але це відрядження для Ногучі не минулося безхмарно. Через непорозуміння він був заарештований ДПУ БСРР. Шімада вважав, що причина цього полягала в недипломатичній позиції самого Ногучі, який під час відрядження надмірно розхвалював Японію.

Співробітники консульства здійснювали досить велику кількість місцевих відряджень у межах Одещини. За інструкціями МЗС консул мав узгоджувати будь-яке своє відрядження зі своїм керівництвом. Без дозволу Одесу він міг залишити на термін не більший за 24 години [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 30].

Далеко не всі заплановані відрядження Шімада зумів здійснити. Він мав намір вирушити до Середньої Азії, але дістав відмову від Народного комісаріату закордонних справ, узгоджено було лише його візит до Закавказзя. З погляду ДПУ, це клопотання про відрядження було “новим напрямом розвідницької діяльності на Туркестан”, до того ж наголошувалося на інтересі японців до Кавказу [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 191, 194].

Період 1927–1929 рр. також позначився численними офіційними візитами японських чиновників та комерційних діячів до УСРР. Окрім того, консульство було своєрідною транзитною точкою для японців, що прибували в СРСР чи, навпаки, залишали його межі. Особливо помітною була кількість візитерів з боку Константинополя.

У 1929 р. до УСРР завітав японський посол в СРСР Танака Токіці. Він відвідав Одесу в супроводі секретаря посольства Міякави [В субботу ожидается... 1929, 1]. У місті посол провів три дні. Організацією такого візиту традиційно мало займатися місцеве консульство. Місто справило негативне враження на посла як “вмируще” через відсутність нормальної зовнішньої торгівлі, яка раніше підживлювала його розвиток.

Традиційно консульство влаштовувало бенкети в день національних свят чи важливих подій у житті консульства. На 29 квітня 1928 р. в консульстві було заплановано великий прийом, приурочений до національного свята (день народження імператора Хірохіто). У процесі підготовки Шімада мав намір відправити Ногучі до

Константинополя задля закупівлі шампанського, устриць та інших делікатесів. Окрім того, був найнятий спеціальний викладач, який мав до бенкету встигнути навчити Шімаду, його дружину та Ногучі танцювати фокстрот [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 122].

Проте з посиленням тиску на іноземні консульства в СРСР та ускладненням радянсько-японських відносин такі урочистості також стають недоречними. Тож у 1929 р. Ногучі вирішив не святкувати день народження свого сина. У розмові з кухаркою він висловив думку, що “ніхто до нього не прийде і він відтепер ні до кого ходити не буде, оскільки ті чиновники, які зазвичай бували в консульстві, знімаються з роботи, тому довелося з ними розірвати стосунки” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 71]. Змінили свої звички й сам консул та його дружина. Як доносила кухарка (агентка ДПУ “Стара”), якщо раніше дружина багато часу проводила на кухні за розмовами, а Шімада час від часу туди навідувався, то тепер вони припинили своє спілкування з працівниками консульства [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 72, 106].

Японські культурні проєкти на теренах СРСР у звітах Шімади Шігеру

У період 1927–1929 рр. на території СРСР було реалізовано три культурні проєкти, що мали безпосередній стосунок до Японії. Це виставки дитячої книги (1) та кіно (2) і гастролі театру “Кабукі” (3). Шімада не був залучений до організації цих проєктів і переважно виконував роль спостерігача чи пасивного учасника.

Виставка японської дитячої книги розпочала свою мандрівку територією СРСР з Москви в 1928 р. В Українській СРР її організацією займалася Всеукраїнська асоціація з питань закордонної культури. У грудні 1928 р. виставка діяла в Харкові, з 27 лютого до 7 березня 1929 р. – у Києві. У кожному з міст період демонстрації становив один тиждень. Окрім дитячих книг, відвідувачі могли оглянути добірку японських дитячих малюнків. До Одеси виставка була направлена у квітні 1929 р. [Виставка японских... 1929, 1], а відкрита 17 липня. Місцем проведення виставки в Одесі став Державний художній музей [Открытие германской... 1929, 2].

Восени 1929 р. в Одесі було презентовано дещо інший японський культурний продукт – кіно. Виставка, окрім кіно, передбачала демонстрацію японських рекламних плакатів до фільмів, фотографій та журналів. В Одесі виставка була відкрита 16 листопада у приміщенні Держкіно ім. Фрунзе. Серед запрошених гостей був і консул [Miscellaneous documents relating to motion picture film... 56–70].

Ще одним культурним проєктом Японії стали гастролі територією СРСР театру “Кабукі”, що відбулися в 1928–1929 рр. Особливості японського театрального мистецтва, яке помітно відрізнялося від європейського, стали причиною іронічних оцінок цієї акції в місцевій періодиці. Ще більш негативні оцінки з’явилися в радянській періодиці в 1929 р. У звіті від 3 квітня 1929 р. Шімада зазначав про неприйнятно негативну (“злочинну”) рекламу стосовно японського театру “Кабукі”, що набула поширення в радянській періодиці. Зокрема, чиновник повідомляв про викривлення навіть самої назви театру з “Кабукі” на “Кабакі”, що означає “магазин алкогольних напоїв” [Miscellaneous documents relating to literature... 288].

Тут ще можна згадати про позитивні взаємини, що склалися між консульством Японії та Одеською філією Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС). Шімада Шігеру активно стежив за її діяльністю. У травні 1927 р. він повідомляв про наближення річниці відкриття Одеської філії ВУНАС та заплановане з цієї нагоди на 15 травня святкування. Запрошення були розіслані десяткам іноземним консулам, зокрема і японському. Окрім того, як інформував Шімада, одесити запрошували долучитися до свята і японських урядовців. Про тісну співпрацю

консульства Японії та Одеської філії ВУНАС свідчить наявність у бібліотеці останньої добірки книг та діапозитивів про Японію, подарованих японським консулом [Miscellaneous documents relating to associations... 118–125].

Етнічний склад УСРР та оцінка політики коренізації /українізації

Прибувши до Південної Пальміри, Шімада зіткнувся з таким явищем, як наявність великої кількості національних меншин. За його переконанням, поліетнічність населення України була джерелом “незручностей” та проблем [Shimada, Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups: Vol. 1/4, 23–24]. Описуючи етнічну ситуацію в УСРР станом на 1927 р., він зауважив, що найбільшими за чисельністю національними групами населення були українці (консул тут використовує назву, аналогічну поняттю “малороси” 小露西人), росіяни (“великороси” 大露西亜人), євреї, поляки, німці, молдовани, болгари, білоруси та чехи. Консул повідомив до Токіо про існування спеціальних автономних районів у місцях компактного проживання етнічних меншин і вказав локалізацію найбільших із них [Shimada, Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups: Vol. 1/4, 23–24]. Дещо пізніше Шімада Шігеру подав до Токіо розгорнуту характеристику цих питань [Shimada, Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups: Vol. 1/18, 156–160]. В іншій доповіді, про стан військових сил СРСР, консул зазначив наявність між “великоросами й українцями... національного антагонізму” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 273].

У розрізі питання національної політики СРСР вагоме місце посідала українізація. Підсумовуючи увесь процес українізації, Шімада дійшов висновку, що вона є лише інструментом влади задля радянзації України і як тільки цієї мети буде досягнуто, то “знищать Україну як самостійну одиницю” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 242, 273]. Консул вважав корисним для японців вивчення методів “коренізації” СРСР, щоб по можливості застосувати їх у Кореї та інших місцях, де реалізовувалася зовсім інша, ніж в СРСР, національна політика [Матяш 2020, 251–265]. Але після ретельного дослідження Шімада виснував, що “коренізація” не є зручною моделлю, яку б можна було використати Японії в Кореї [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 242].

З усіх звітів, складених Шімадою, найбільший резонанс у науковому та публічному просторі викликали його доповіді, що стосувалися єврейського питання.

Консул звертається до єврейського питання у трьох звітах. Як вказує дослідник Хіроші Бандо, неприязнь Шімади до юдеїв була пов’язана з його явно негативним ставленням до Радянського Союзу, де, на думку консула, влада належала саме євреям [Хироси 2012]. Зі зміцненням тоталітарної системи в СРСР це переконання чиновника лише посилювалося. Особливо воно радикалізується після самогубства в 1929 р. в Москві японського військово-морського аташе капітана Коянагі. Консул вважав, що ця трагедія була повністю спровокована радянськими органами держбезпеки.

Проте антисемітські настрої Шімади не містили агресивної ксенофобії. Його позиція виражалася в заклик “використовувати євреїв з вигодою для себе”, тобто Японії [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 107]. Таємні співробітники ДПУ, зокрема, доповідали: “Він робить вирізки з газет, і таких вирізок у нього накопичилося цілий том, що містив багато цікавих та цінних фактів. Шімада цікавився євреями також і з етнографічного погляду – їхні традиції, звичаї, характер, релігія” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 107]. Окрім того, увагу консула привертало питання землеробства в євреїв та випадки виявів антисемітських настроїв [Матяш 2020, 257–258].

Уперше більш-менш розлогі міркування з єврейського питання Шімада виклав у доповіді до Токіо від 5 лютого 1928 р. Консул зауважив, що майже третина жителів

Одеси – це євреї і що в недалекому минулому вони активно надавали великі суми, підтримуючи “Комуністичну партію”, і, як результат, обійняли важливі посади. Він наголошує, що саме люди цієї етнічної належності досить часто займалися “шпигунством та контрабандою та перешкоджали роботі державних підприємств, серед них велика кількість злочинців, окрім того, вони просто незадоволені радянською політикою” [Shimada, Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups: Vol. 1/18, 83]. Консул повідомляв і про посилення антисемітської політики в СРСР після “викриття” Л. Троцького, про масове виключення євреїв з партії і про примусове переселення на Далекий Схід до так званої Біробіджанської автономної області. Звіт був написаний під впливом особистих емоцій консула, а також антисемітських настроїв в СРСР та загалом негативного ставлення до Радянського Союзу [Shimada, Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups: Vol. 1/18, 83–90]. Твердження ґрунтувалися не на фактах, а на особистому сприйнятті.

Ще більш розгорнутий характер мала доповідь Шімади, складена в листопаді 1929 р. Її обсяг становив 150 сторінок. Вона містила виклад таких питань: “чому ненавидять євреїв”; “особливості євреїв”; “їхня історія”; “становище юдеїв за Російської імперії”; “взаємодія євреїв з українцями та росіянами”; “якою має бути політика Японії щодо євреїв”. Увесь розділ “Чому ненавидять євреїв” являв собою таблицю аморальних якостей, які фактично відбивали поширені в СРСР негативні уявлення про представників цього етносу [Хироси 2012]. У третьому розділі Шімада все ж згадує і про позитивні риси євреїв [Хироси 2012].

Чиновник дає своєрідні рекомендації міністру закордонних справ щодо політики Японії в єврейському питанні: “Японцям... не треба уникати євреїв – навпаки, думаю, що варто їх використовувати...” [цит. за: Хироси 2012]. Для консула між поняттями “єврей” та “СРСР” була пряма залежність: “Якщо не звертати уваги на Радянський Союз, тоді немає про що турбуватися, але, по суті, яким би огидним не був ваш партнер, я впевнений, що нічого іншого не залишається, окрім як, нехай і проти своєї волі, пристосовуватися до нього” [цит. за: Хироси 2012]. Тобто фінальною рекомендацією Шімади було обережне налагодження співпраці.

Як уже вказувалося, консулу і самому доводилося стикатися з випадками ксенофобії. Він констатував, що жителі СРСР не вважали за потрібне враховувати особливості японського народу та його звичаї. Це сприймалося ним як неповага, і такі дії, на думку консула, заважали налагодженню міцних відносин [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 25].

Отже, етнічний аспект виявився доволі неоднозначним та необ’єктивним у письмовому доробку Шімади. Він справді прагнув дослідити політику “коренізації” і становище різних національних меншин, але водночас зазнав впливу поширених в СРСР наративів.

Економічні перспективи радянсько-японських торговельних відносин очима японського консула

Шімада завжди виступав за необхідність розвитку радянсько-японських економічних відносин. Їхня перспектива, на його думку, полягала в тому, що “в Японії власних продуктів харчування мало, а населення зростає, і разом з ним і промисловість. Росія не має нестачі у всьому тому, що потребує Японія, і також існує колосальна можливість збуту в Росію власних товарів” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 244]. І саме чорноморські порти були найбільш зручними для розвитку цієї торгівлі. Японці постійно намагалися організувати пряме морське сполучення між ними та Японією. Майже кожен консул називав це головним своїм завданням. І Шімада тут не був винятком. Консул постійно підкреслював відмінність ставлення Японії до СРСР, як порівняти із західними державами. Він наголошував, що в

країнах Заходу значний тиск на уряд чинили громадяни, які втратили великі капітали за царськими векселями, акціями та облигаціями. Для Японії така проблема не мала настільки гострого звучання, адже боргові зобов'язання Російська імперія несла безпосередньо перед японським урядом, а не приватним капіталом. Тому це питання не мало великого впливу на державну політику [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 244, 256].

Першою необхідною засадою для розвитку радянсько-японських відносин Шімада, власне як і його попередники на цій посаді, вважав формування правильного уявлення серед японських торгово-промислових кіл про ситуацію в європейській частині СРСР і про можливі шляхи розвитку двосторонніх відносин. Саме з цим були пов'язані його активна дослідницька діяльність та численні звіти про економічний стан регіону.

17 жовтня 1928 р. Шімада подав огляд Одеської фасувальної чайної фабрики, яку 15 жовтня відвідав японський фахівець із чайної галузі Юічіро Міямото, член чайної асоціації префектури Сідзуока. 16 жовтня він мав зустріч із місцевими чиновниками, зокрема представником Чайцентроспілки, другої одеської чаєфасувальної фабрики. Щодо цієї події були розміщені повідомлення в місцевій газеті та інтерв'ю з паном Міямото. У ньому промисловець зазначав, що останнім часом закупівлі японського чаю Центроспілкою помітно зросли, тому він приїхав до СРСР, аби особисто ознайомитися з відгуками місцевих покупців про японський товар. Центроспілка в 1928 р. закупила в префектурі Сідзуока 1 400 тис. фунтів зеленого чаю, що в жовтні якраз мали бути завантажені на радянські пароплави в порту Сімідзу. До звіту про цю подію консул додав зразки радянських чайних етикеток та рекламних оголошень [З. Russia – Tea package, 49–56].

Місцева періодика з особливим інтересом інформувала своїх читачів про конкретні випадки радянсько-японської торгівлі, наприклад про прибуття до Одеського порту партії японської хни для Держжмедторгпрому (2053 кг), для Харчтресту – агар-агару [В Одесу доставлены... 1928, 3] і 1209 тонн чаю [В Одесу прибывает... 1927, 3]. Для вилову рибу в Японії були закуплені “скіпості” (сітки на опорах), на 1930 р. у користуванні одеських рибалок їх нараховувалося 7 одиниць. Місцева газета інформувала про дуже добрий результат вилову за їхньою допомогою [Японские орудия... 1930, 1].

У 1928 р. японський конгломерат (дзайбацу) Міцубісі звернувся до одеського відділу Української східної торговельної палати з клопотанням про надання інформації щодо економічного стану Одеського регіону. На це клопотання була надана схвальна відповідь [Запрос японского... 1928, 3].

Консул вельми скептично сприймав переваги, які СРСР отримував від державної монополії на зовнішню торгівлю. Покликаючись на японську пресу, він зауважував, що Зовнішторг неодноразово був змушений укладати не вигідні угоди, через те що мав дотримуватися плану і до певного моменту продати чи закупити товари [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 119].

Описуючи окремі сфери радянсько-японської торгівлі в 1928 р., Шімада наголошував, що хоча на той час в Одесі був високий попит на японські вироби, проте подальші перспективи непевні, адже Радянський Союз поступово обмежував імпорт, замінюючи товари власними аналогами [2. By breed, 377].

Говорячи про п'ятирічку, консул вказував, що результати “соціалістичного будівництва більшою мірою в самій своїй суті негативні, велика кількість підприємств окрім збитків нічого не дає... кількість уже збудованих заводів не виправдовує тих ресурсів, що витрачені на їхнє будівництво та обладнання, й уряду нічого не залишалося, окрім як примусово поширювати їхню продукцію” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 116].

Ще однією типовою темою для розвідок були шляхи сполучення. Питання шляхів сполучення дістало висвітлення в таких темах, як мореплавання, залізничне сполучення та авіація. Враховуючи місце перебування консула, найбільшого значення набули питання, пов'язані з Одеським портом та Чорним морем.

Що стосується сфери мореплавання, то чиновник повідомляв про наявні шляхи сполучення, прибуття іноземних суден до радянських портів, стан Одеського порту, чисельність Чорноморського флоту СРСР тощо. Вагомою розвідкою консула став його звіт про кількісний склад радянського Чорноморського флоту (від 30.09.1927 р.), який був переданий до бюро військово-морського флоту. Шімада зазначав, що він складався з двох крейсерів, трьох міноносців (есмінець), п'яти транспортних суден, п'яти підводних човнів, декількох пароплавів та інших малотоннажних суден [Panama unga... 473]. Наприкінці 1928 року консул подав новий звіт щодо Чорноморського флоту, вказуючи на його розширення, а в іншій доповіді повідомляв про спуск на воду нових пароплавів.

У 1928 р. консул подав до Токіо ґрунтовний звіт-дослідження про Одеський порт. Доповідь містила загальну характеристику порту, інформацію про проведені в ньому реконструкції, відомості про експортно-імпортні операції та мореплавання. Наводячи статистичні відомості, чиновник використовував дані не лише за останні роки, а й з дореволюційного періоду. До того ж до звіту він додав детальну карту Одеського порту 1926 р. [Shimada, Showa 3, 142–233].

Гриф “秘”, тобто “таємно”, дістала доповідна консула, присвячена огляду міста Миколаєва. Секретар консульства Японії в Одесі Ногучі Йошіо та сам консул 20 листопада здійснили одноденну автомобільну поїздку до Миколаєва, провівши там пару години. Здобуті під час подорожі відомості стали джерелом інформації для звіту, який, як вказував консул, відбивав “актуальну на той час ситуацію в місті” [Shimada, 2. Soviet Union, 244–248]. Огляд містив загальну інформацію про Миколаїв та порт [Shimada, 2. Soviet Union, 244–248].

У 1930 р. намітилися перспективи щодо розв'язання такого важливого питання, як встановлення прямого морського сполучення між Одесою та Японією. У Токіо було утворено змішане товариство задля розвитку торгівлі між Японією та СРСР, а на січневій сесії японського парламенту, як інформувала газета “Вечерние известия”, Міністерству торгівлі мали запропонувати запровадження рейсу “Одеса – Осака”, який мала здійснювати державна пароплавна компанія [Торговая связь... 1930, 1]. Консул навіть припускав можливість зміни рівня його установи зі звичайного консульства на генеральне і відкриття при інституції клубу японських моряків. На 1929 р. пароплави японської компанії “Ніппон юсен кайся” (“日本郵船会社”) ходили в Європу і до Константинополя. Без особливих складнощів вони могли б заходити і до Одеси.

Але це питання так і не було вирішено через два ключові фактори: по-перше, через наявність суперечностей у радянсько-японських відносинах, відсутність конвенції про морське сполучення, а по-друге, через економічну кризу в радянській Україні, про яку постійно доповідав консул. Він констатував: “Яку торгівлю можна вести з урядом, якому не вистачає ресурсів для задоволення нагальних потреб населення...” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 7 зв. – 8, 10]. Ще одним проблемним моментом для Японії був страх того, що СРСР стане використовувати такі комерційні зв'язки задля пропаганди. Від відсутності такого сполучення, на думку Ногучі, “страждали інтереси насамперед радянської влади, яка не могла користуватися необхідними їй продуктами промисловості інших країн і перебуває з усім світом ніби в стані перманентної економічної війни” [Матяш 2020, 262], тоді як пароплави товариства “Ніппон юсен кайся” ходять у Європу й могли б доправляти в Одесу вантажі – шовк, чай, яких бракувало в УСРР [Матяш 2020, 263].

Продовольча криза в СРСР

Іншою проблемою економічного та суспільного життя радянської держави, яку з 1928 р. почали чітко фіксувати консульські службовці, була продовольча криза. На початок 1928 р. Шімада констатував, що поступово з ринку один за одним зникали різні продукти, складно було придбати навіть сірники [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 111, 113].

Перші висновки з цього питання Шімада зробив вже в березні 1928 р. в доповіді про хлібозаготівлю в УСРР. Відображаючи реальне становище в похмурих тонах, він пророкував трагедію державного масштабу, якої, на його погляд, ще можна було уникнути [Матяш 2020, 251–265]. У 1929 р. працівники консульства відвідали радгосп ім. Т. Шевченка. Ця подорож дала змогу Шімаді особисто пересвідчитися в наростанні продовольчої кризи в сільській місцевості. Її причини японець вбачав не так у погодних умовах, як у невдалій урядовій політиці, що виявлялася в “недостатній допомозі селянам... у вигляді робочого реманенту, насіння тощо, а також інструкцій з боку досвідчених фахівців” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 84]. Звичайно, у цій подорожі працівників консульства “супроводжував” співробітник ДПУ, який надіслав звіт щодо висловлювань та оцінок Шімади та Ногучі про поточну ситуацію в СРСР. У японців викликало подив погане забезпечення продовольством. Консул повідомляв про неймовірну дорожнечу білого хліба та інших продуктів. Він зауважував, що в Японії, де населення в рази більше, а землі, придатної для сільського господарства, набагато менше, ніж в Україні, продукти харчування коштували значно менше. Ще більш критично висловлювався Ногучі, для якого взагалі було незрозуміло, “на які кошти існують більшість робітників та службовців, що отримують у місяць 60–75 рублів, при сучасній дорожнечі продуктів” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 84].

На початку 1928 р. консул повідомляв, що селяни, які жили неподалік від Одеси, намагалися продавати свої товари не кооперативам, а приватним комерсантам чи напряму споживачам. Далі японець писав, що через таку ситуацію влада заборонила селянам здійснювати продажі напряму, примушуючи їх до роботи з кооперативами. “Цілий ряд приватних торгівців були піддані суду за зрив державної заготівельної кампанії” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 84]. Цим же комерсантам заборонялося напряму закуповувати товари в селян. Консул зазначав, що така політика завдала великої шкоди приватному сектору, обмеження діяльності якого постійно зростали.

В Одесі було закрито велику кількість приватних крамниць, і влада продовжувала реалізацію політики уніфікації торгівлі. Доповідаючи до Токіо, Шімада висловлював своє співчуття місцевому населенню, яке “проживаючи у країні, відомій своїми сільськогосподарськими продуктами, змушене купувати низькоякісні продукти. Україна, вивозячи велику кількість своїх продуктів, відчуває їхній брак на місцях. Інакше кажучи, експортуються не надлишок продукції, а в гонитві за валютою вивозяться необхідні для країни продукти” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 84].

Але чим далі, тим ситуація із забезпеченням населення продуктами ставала гіршою, збої в постачанні та плітки призводили до сплесків панічних настроїв. Радянська політика викликала в консула багато нарікань, він констатував, що “в умовах, коли немає війн чи надзвичайних умов, навряд чи можна виправдати стосовно громадян заходи, не передбачені законом” [цит. за: Польща та Україна... 2008, 12–16]. Консул підсумовував, що наявна мережа “цербкоопів та кіосків” не задовольняла потреби населення і реалії вимагали поступок на користь приватного сектору.

Сам візит до радгоспу ім. Т. Шевченка викликав негативні оцінки в японців. Консул “очікував побачити там колективне господарство, яке велося спільними зусиллями” [цит. за: Польща та Україна... 2008, 12–16]. Натомість основою господарства,

як здалося Шімаді, була тракторна станція, що обслуговувала земельні ділянки селян. Існування станції, на думку чиновника, було досить вигідним – за виконання робіт вона отримувала третину від усього врожаю. Треба зауважити, що на момент перебування в радгоспі консульських службовців у Радянському Союзі лише готувалися до політики суцільної колективізації, а радгосп ім. Т. Шевченка був показовим господарством, саме тут у 1927 р. була створена перша в СРСР машинно-тракторна станція.

Проте навіть у показовому господарстві, “дозволеному” для відвідування іноземним резидентам, чиновники стали свідками великої кількості негативних виявів чинної політики. За словами консула, “матеріальний стан селян не викликав заздрощів”, під час подорожі степовим регіоном йому довелося бачити багато решток померлих від голоду коней [цит. за: Польща та Україна... 2008, 12–16]. Шімада констатував, що в селян бракувало корму для худоби і, як результат, молоко “Молочарської спілки” отримували лише для дітей [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 47].

Порівнюючи становище японських селян та радянських, Шімада стверджував, що першим нема чого заздрити другим, “які не відчувають себе господарями на клаптику землі, який обробляють. По суті, вони є кріпаками, щоправда, не поміщицькими, а державними <...> земля та воля в цей час для радянських селян є фіктивними” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 166]. Звичайно, всі подібні міркування Шімада висловлював не публічно, а в бесідах з “Токійцем”.

Отже, консулу було добре відомо про весь характер хлібозаготівельних кампаній. Він вказував, що уряд намагається приховати від населення справжні методи втілення своїх “ідеалів” і газети нічого про це не писали. Це дало змогу здійснювати “обходи дворів, відбирання хлібних запасів у селян міліцією тощо. Результатом такої надмірної старанності та бажання вислужитися є численні зловживання, що підривають престиж радянської влади” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 219–222].

На початку 1929 р. Шімада констатував, що продовольча криза в Україні, серед іншого, вплинула на те, що відомі прихильники марксизму – професори та політичні діячі – почали серйозно сумніватися в можливості повної реалізації ідей Маркса та Леніна [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 6]. Проте, попри всі тяготи, констатував Шімада, “населення явно не протестує, а терпить...” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 52].

Консул вважав, що саме при реалізації хлібозаготівельної політики виявилася хибність марксистської теорії, що відкидала роль особистості в історії: “Якби був живий Ленін, він би знайшов вихід із цього становища і всіх цих аномалій та самої кризи не було б. Зараз же немає такої особистості в рад. Уряді, й тому настала хлібна криза” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 52, 168]. Станом на 1928 р. Й. Сталін неодноразово згадувався в бесідах та доповідях Шімади, але японець не зараховував тодішнього радянського вождя до числа видатних політиків.

Шімада про політику Японії в Китаї та перспективи нової світової війни

У грудні 1927 р. Одесу сколихнула надзвичайна подія – вбивство представника іноземної країни – італійського віцеконсула С. Коцціо. За висновками слідства, мотивом цього злочину став грабіж [К трагической смерти... 1927, 5]. На похороні (31 грудня) були присутні представники усіх місцевих консульств, зокрема й Шімада [Похорони итальянского... 1927, 2]. Слідство було проведено досить швидко, і вже 5 січня 1928 р. заарештували підозрюваних, а 10 лютого розпочався судовий процес. Про цей інцидент та перебіг слідства японський чиновник звітував до Токіо. Оскільки справа не мала політичного підтексту, вона не надто зацікавила Шімаду [3. Itaria kuni... 214–216]. Водночас у бесіді з “Токійцем” консул виразив

упевненість, що приводом для вбивства стала поведінка італійця, який, не соромлячись, зневажливо висловлювався про комуністів. Після цього інциденту місцева влада намагалася посилити охорону іноземних консулів і запропонувала Шімаді встановити охорону за консульством, але він від цього відмовився, сподіваючись на чесність місцевого населення.

Особливою сферою інтересів для Японії був Китай. Це був один із тих просторів, де стикалися радянські та японські інтереси. В одеській періодиці постійно засуджувалася політика Токіо в Китаї. Шімада намагався, наскільки це було можливо, розтлумачити дії свого уряду з іншої позиції. Зокрема, у бесідах з “Токійцем” він стверджував, що радянський уряд переоцінював можливість захоплення влади в Китаї комуністичними силами і китайський народ не підготовлений до поширення ідей Маркса та Леніна. Окрім того, європейські країни після жовтня 1917 р. докладали зусиль, аби посилити позиції китайської буржуазії. Водночас консул характеризує політику Японії в Китаї як “стриману” і дієвішу, як порівняти із західними державами, що спричиняло антагонізм між японським урядом і Великобританією та США. Критикуючи оцінки радянської преси щодо політики Японії в Китаї, Шімада вказував, що такі самі дії Радянський Союз вживав щодо Монголії. Службовці консульства Японії чітко висловлювалися на підтримку зовнішньополітичного курсу своєї держави. Зокрема, Ногучі обґрунтовував правомірність подальшої японської експансії в Китай зростанням населення, водночас зауважуючи: “Але Японія настільки культурна, що не піде на завоювання чужої території, як це робиться в Китаї, і піде на культурне та економічне зближення з відсталими націями” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 26–27, 33, 118–117, 165, 170, 189, 222].

Аналізуючи міжнародну ситуацію, Шімада Шігеру неодноразово торкався питання загрози нової великої війни. Побоювання щодо двосторонньої війни СРСР з будь-якою державою він називав перебільшеними, але не виключав можливе “втягнення” у світову чи європейську війну. Консул був упевнений: ближчим часом остерігатися немає причин, адже багато країн ще не пережили збитки, завдані минулою війною. Проте водночас висловлював міркування, що постійні заяви з боку СРСР про наближення війни лише спонукають до її початку, змушуючи іноземні держави бути на поготові. Шімада визнавав, що нова війна неодмінно буде, але років через 5 або 10. “Здіймаючи шум”, СРСР лише пришвидшує кризу, наближає її початок [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 26–27, 33, 118–117, 165, 170, 189, 222].

***Політична ситуація в СРСР наприкінці 1920-х рр.:
розгортання репресій, антирадянські настрої,
внутрішньопартійна боротьба***

Окремим питанням інтересу консульства стали зміни політичної ситуації в СРСР, які прямо відбивалися на житті Одеси. У своїх звітах Шімада простежував, наприклад, посилення антирелігійної радянської політики. У 1929 р. православний Великдень припав на 5 травня. Влада спрямувала усі зусилля на масштабне святкування 1 травня, як пише консул, “фестивалю праці”, а великі релігійні свята (другий та третій пасхальні дні), навпаки, перетворювалися на звичайні робочі дні. Як зауважував Шімада, усе святкування 1 травня було просякнуте “антирелігійним духом” [Shimada, Miscellaneous documents relating to labor... 196].

А ось що стосується святкування в 1928 р. річниці Жовтневої революції, то консул повідомляв про значно меншу підтримку заходів з боку населення, як порівняти з минулим роком: “На вулицях не видно було того святкового бадьорого настрою, який помічався того року, та й кількість народу на вулицях не була особливо велика” [цит. за: Польща та Україна... 2008, 12–16]. Таку ситуацію Шімада пояснював несприятливим економічним становищем населення. З іронією він зауважував: “Влада,

все управління, всі засоби перейшли в руки пролетаріату, роки громадянської війни й розрухи пережито, однак матеріальне становище більшості не поліпшується, а поступово погіршується” [цит. за: Польща та Україна... 2008, 12–16].

Шімада вважав, що на кінець 1920-х рр. радянський уряд багато в чому повертався до дореволюційних методів адміністрування Російської імперії. Фактично консул виділяв усього дві позитивні риси, притаманні урядовій політиці СРСР: 1) відмова від іноземного капіталу (оскільки це могло поставити Радянський Союз у залежність від країн-інвесторів); 2) дисципліна [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 64–65 зв.].

Перший звіт щодо репресій Шімада надав 4 червня 1927 р. Це була інформація про їхнє посилення, спричинене вбивством у Варшаві повноважного представника СРСР у Польщі П. Л. Войкова. Про реакцію консула на це вбивство також повідомляв агент ДПУ “Токієць”. Зокрема, Шімада від самого початку вбачав у судовому процесі над “злочинцями” політичний мотив, і саме через цей фактор не було можливості провести у справі нормальне слідство: “Розстріл 20-ти учасників підпільних монархічних організацій є не актом самооборони держави, актом цілком зрозумілим та законним, а є справою помсти за ті терористичні вбивства та замаху, які вчинялися останнім часом” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 205].

Окремі терористичні акти, що час від часу сколихували СРСР, на думку консула, не несли небезпеки для загальнодержавного устрою, а державний переворот, керований антирадянськими партіями ззовні, був неможливим, оскільки військові сили останніх настільки слабкі, що не можуть становити серйозну небезпеку.

У березні 1928 р. Шімада повідомляв до Токію про “Шахтинську справу” – сфабрикований судовий процес над інженерно-технічними працівниками вугільної промисловості Донбасу. Звіт японського консула базувався на матеріалах періодичних видань СРСР, тому документ демонстрував радянську офіційну позицію щодо цього судового процесу [Shimada, Don Coalfield, 347–352].

Навіть у бесідах з “Токійцем” у 1929 р. Шімада Шігеру відкрито засуджував репресії. “Шімада додав, що своїх ворогів Радвлада арештовує, притягує до судової відповідальності й дає їм суворі покарання аж до розстрілу і конфіскації майна. Але хто ж ці страшні вороги, якщо на них поглянути. Це звичайні громадяни, усі злочини яких зводяться до того, що до революції та впродовж декількох років після неї вони мали такі професії, які зараз Радвлада, і лише Радвлада, визнає принизливими й піддає осуду, а саме: займатися торгівлею, приватною промисловістю тощо” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 110].

На початку 1930 р. Шімада звітував до Токію про політичну ситуацію в СРСР та “розлад (дезорганізація, безлад) в офіційній владі, господарювання ДПУ” [4. From January 14... 1930, 232–233]. Консул повідомляв до Японії, що напередодні по всій території СРСР (зокрема в Одесі) відбулися безпрецедентні масові обшуки з випадками жорстокості від посадових осіб, партійних діячів, службовців тощо. Все це супроводжувалося випадками хабарництва та блюзнірства. Цю ситуацію консул описував як “ненормальне зловживання” [4. From January 14... 1930, 232–233].

На деяких судових засіданнях Шімада був присутній особисто. “Нещасна доля захисників у суді: суддя або не слухає захисників, а то й зовсім не дає їм говорити, погрожуючи репресіями, якщо захисник скаже щось неприйнятне для суду”, – зазначив він [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 110].

Окрему увагу консул звернув на процес над “Спілкою визволення України”. Звичайно, інформацію про цей процес консул отримував також із радянської преси, отже, можливість зрозуміти рівень сфабрикованості справи була для нього вкрай обмеженою. На його думку, ця організація як “генерали без війська та солдатів” не мала жодних засобів для реалізації перевороту. Плани встановлення в Україні незалежної республіки під управлінням якоїсь іноземної держави Шімада вважав без-

глуздою мрією: “Досвід під час панування німців в Україні ясно продемонстрував неможливість її підкорення іноземною державою” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 114–115].

Окремі консульські звіти прямо висвітлювали антирадянські настрої в регіоні. Їхню причину консул вбачав у політиці радянської влади, спрямованій проти приватного капіталу, що спричинила погіршення становища населення і, як результат, зростання його незадоволення та падіння авторитету чинної влади [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 272].

Шімада підкреслював наявність певного дисонансу в радянській реальності. Зокрема, вказував на талановитість радянських керманців, їхню харизматичність та вміння працювати з публікою, розуміння державних справ, однак коли розповіді лідерів доводилося співвідносити з життєвими реаліями, зазначав він, то ставала очевидною повна невідповідність. Це призводило до песимістичного ставлення до радянської влади. Говорячи про рівень життя населення, Шімада апелював і до японських реалій. Він визнавав наявність у Японії революційного руху, проте, звичайно, буди представником своєї країни та патріотом, стверджував, що ці ідеї були мало поширені серед робітників, оскільки останні мали гарні умови життя та праці. Більший відгук вони знаходили серед селянства – через земельний дефіцит, викликаний швидким зростанням населення [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 26]. Але все ж консул постійно наголошував на кращому становищі японських селян порівняно з радянськими.

Чим довше Шімада перебував в Одесі, тим більше погіршувалось його ставлення до СРСР. На початок 1929 р. він чітко у приватних розмовах висловлював міркування, що в жодній іншій культурній країні світу неможливі трансформації, подібні тим, що відбувалися в СРСР, оскільки така політика не дістала б народної підтримки. Проте через ізольованість Радянського Союзу більшовицька партія “має змогу ще довго продовжувати свої експерименти... але, без сумніву, зрештою настане момент, коли твереза дійсність наполегливо вимагатиме переосмислення та докорінної зміни встановленого керівною партією режиму” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 6].

Багато уваги Шімада приділяв політичним змінам в СРСР: опозиційному руху, “чистці” партії, позиції Л. Троцького. Як уже зазначалося вище, консул не сприймав Й. Сталіна як авторитетного політика і в приватних бесідах вказував, що великою помилкою було ототожнювати особисту думку та інтереси “вождя” з інтересами всього пролетаріату [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 11].

Зрозуміти сутність радянської опозиції, тобто “троцькістів”, було окремим важливим завданням для Шімади. Для японця виокремлення з монолітної партії опозиціонерів виявилось неочікуваним варіантом розвитку подій. Він вказував, що до опозиції долучилися деякі найвидатніші партійні діячі. “Більшість партії занадто ревно тримаються за владу і не допускають навіть справедливої та корисної критики, між тим опозиція виразила думки, які, без сумніву, правильніші за ті, яких дотримується партійна маса, а точніше, вождь...” [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 21–22]. Ці слова Шімади до контррозвідувального відділу ДПУ доніс “Токієць”. Консула цікавила подальша доля виключених з партії. Він підкреслював, що саме ці особи належали до засновників партії, та висловлював сумнів у здібностях нових людей, що замінили їх. Щоправда, японець дещо гіперболізував, розмірковуючи про можливі наслідки цих подій, вважаючи, що вони можуть спричинити порушення моделі радянської держави. Проте, спостерігаючи за розвитком подій наприкінці 1927 р., у розмові з “Токійцем” консул констатував, що народні маси не підтримали опозицію і це могло бути обумовлено як певним тиском, так і тим, що люди не зрозуміли, чого ж саме намагалася досягти меншість [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 2, арк. 21–24].

Шімада констатував наявні розбіжності між КП(б)У та групою прихильників О. Шумського, наркома освіти УСРР (1924–1927) та ідеолога національного відродження. Контррозвідувальний відділ ДПУ після аналізу цього звіту дійшов висновку, що консул був добре проінформований щодо цього питання [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1, арк. 272–273].

Дипломатична кар'єра Шімади після Одеси

Перебування Шімади Шігеру в Одесі традиційно для японських консульських чинів не було тривалим. 1 лютого 1930 р. за розпорядженням МЗС Японії його відкликали з Одеси [Gaimushō-hō... 283]. Наказ він отримав 7 лютого.

Новим його призначенням стала посада першого секретаря посольства Японії в Москві. 11 лютого Шімада провів прийом для консульського корпусу і радянських службовців, потім запросив прислугу й по вечеряв за теплою бесідою. Перед від'їздом за японським звичаєм він обійшов кімнати і поклонився їм на прощання [Матяш 2020, 263]. Газета “Вечерние известия”, зокрема, повідомляла: “На вокзалі пана Шімаду проводжали представники окружного виконкому, міськради, агенти НКЗС та весь дипломатичний корпус” [Назначение японского консула... 1930, 3].

12 лютого родина консула покинула Одесу. У штаті консульства залишився Ногучі, який деякий час був єдиним дипломатом установи. Перед від'їздом консул звільнив кухарку, таємну агентку “Стару”, видавши їй як винагороду 175 рублів [ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 3, арк. 79].

У 1931 р. Шімада був переведений у Далекосхідний регіон, до Петропавловська. На цій посаді консул пропрацював до 1932 р. Далі Шімада знову був переведений до посольства Японії в Москві на посаду секретаря. У 1937–1938 рр. служив генеральним консулом у Хабаровську.

10 лютого 1938 р. розпочалися переговори щодо другої хвилі закриття японських консульств (одеське на той час уже не діяло). Тепер радянська влада вимагала закриття далекосхідних установ. Згідно з офіційною позицією, “з комерційного погляду, навряд чи можливо виправдати існування японських консульств у Благовещенську та Хабаровську і двох консульств на Сахаліні” [Nabarofusuku'...]. З 10 квітня 1938 р. радянський уряд офіційно припинив визнавати за консулами Японії в Хабаровську та Благовещенську права виконувати свої обов'язки. Але японці не поспішали відкликати місцевий персонал. У ноті від 8 вересня того ж року радянська сторона в категоричній формі заявила, що будь-які переговори щодо цих установ є завершеними, тобто відновлення їхньої діяльності було неможливим. А ось стосовно установ на Сахаліні перемовини все ще тривали. Офіційно консульство в Хабаровську було закрито 15 квітня 1938 р., проте Шімада все ще залишався в місті. Тільки після нового попередження японські консульські чини виконали наказ радянського уряду [Nabarofusuku'...].

У січні 1939 р. Шімада Шігеру дістав нове призначення – на посаду генерального консула у Владивостоці. Але вже наприкінці 1939 р. був переведений до Естонії – як перший секретар Японського посольства в Таллінні, де він працював до 1940 р., що стало, ймовірно, останнім його закордонним призначенням. Аби дістатися до Таллінна, Шімада мав скористатися залізничним сполученням СРСР через Сибір, однак радянська влада відмовила в праві на проїзд [Хироси 2012]. Цікаво, що в бібліотеці Університету Хітоцубасі зберігається добірка газетних вирізок, що стосувалися радянсько-японських відносин, яка свого часу була зібрана Шімадою. Помер дипломат у 1954 році.

Висновки

Отже, Одеса стала для Шімади Шігеру однією зі сходинок його кар'єрної драбини. Бувши професійним дипломатом і працюючи в Одесі, він, як і його підлеглі,

доклав помітних зусиль для дослідження ситуації в регіоні. Йому довелося застати період відходу від Нової економічної політики та впровадження першого п'ятирічного плану. Під час роботи в Одесі в матеріалах Шімади фіксується плавне погіршення продовольчого забезпечення регіону, як і погіршення матеріально-побутових умов життя тамтешнього населення. Офіційно він виступав з позитивними відгуками на користь Радянського Союзу, але у приватних бесідах постійно критикував різні вияви радянської дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

Вовчук Л. Радянські спецслужби VS японської дипломатії (на матеріалах японського консульства в Одесі у міжвоєнний період) // **XXIV Сходознавчі читання А. Кримського: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 21 грудня 2021 р.** Київ, 2021.

В Одессу доставлены японские товары // **Вечерние известия, 1928** (21 ноября), № 1785.

В Одессу прибывает крупная партия японского чая // **Вечерние известия, 1927** (10 октября), № 1386.

В субботу ожидается приезд японского посла // **Вечерние известия, 1929** (17 октября), № 2084.

Выставка японских детских книг в Одессе // **Вечерние известия, 1929** (13 апреля), № 1926.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 2, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1–3.

Запрос японского концерна // **Вечерние известия, 1928** (20 августа), № 1692.

Коваленко О. О. Система японсько-української практичної транскрипції. Фонетичний аналіз // **Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.** Т. XXIX. Київ, 2012.

К трагической смерти итальянского вице-консула // **Известия, 1927** (30 декабря), № 2424.

Матяш І. **Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця.** Київ, 2020.

Назначение японского консула г. Шимада // **Вечерние известия, 1930** (14 февраля), № 2182.

Открытие германской и японской выставок // **Вечерние известия, 1929** (17 июля), № 2005.

Павленко С. С. Діяльність консульства Японії в Одесі під керівництвом Шімади Шігеру. Частина I // **Східний світ, 2022**, № 2. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.02.016>

Польша та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 7. Варшава – Київ, 2008.

Похороны итальянского вице-консула // **Известия, 1927** (31 декабря), № 2425.

Рубель В. А. Транскрибування японських слів засобами української мови: проблеми і пропозиції // **Східний світ, 2009**, № 4.

Торговая связь Японии и СССР // **Вечерние известия, 1930** (3 января), № 1111.

Хироси Б. Политика Японии в отношении евреев с 1931 по 1945 гг. [переклад Я. Зінберга] // **Заметки по еврейской истории, 2012**, № 8 (155). URL: <http://berkovich-zametki.com/2012/Zametki/Nomer8/Zinberg1.php> (дата звернення: 16.11.2021).

Японские орудия лова в нашем районе // **Вечерние известия, 1930** (29 мая), № 2267.

2. By breed / 5 Fiber Plants // **Japan Center for Asian Historical Records (JACAR).** URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B09041069100 (дата звернення: 10.12.2021).

3. Russia – Tea package // **JACAR.** URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B09041213100 (дата звернення: 10.12.2021).

3. Itaria kuni no bu [3. Італія] // **JACAR.** URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_B15100215800 (дата звернення: 10.12.2021).

4. From January 14, 1930 to May 15, 1930 // **JACAR.** URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B02032123800 (дата звернення: 10.12.2021).

Gaimushō-hō dai hyaku kujūroku gō (Shōwa gonon nigatsu tsuitachi) [Бюлетень Міністерства закордонних справ № 196] // **JACAR.** URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_B13091600600 (дата звернення: 10.12.2021).

Habarofusuku' sōryōjikan kyu Buragoveshichensuku' gūōjikan [Генеральне консульство в Хабаровську та консульство у Благовещенську] // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B14090270300 (дата звернення: 10.12.2021).

Lensen G. **Japanese Diplomatic and Consular Officials in Russia**. Tokyo – Tallahassee, Florida, 1968.

Lensen G. **Japanese Recognition of the U. S. S. R. Soviet-Japanese Relations 1921–1930**. Tokyo, 1970.

Miscellaneous documents relating to associations and cultural organizations in various countries // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04012389900 (дата звернення: 10.12.2021).

Miscellaneous documents relating to literature, fine arts, and theater / Documents relating to theater // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04012348400 (дата звернення: 10.12.2021).

Miscellaneous documents relating to motion picture film: Vol. 1/9 // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04012454200 (дата звернення: 10.12.2021).

Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups: Vol. 1/18 // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04013193300 (дата звернення: 10.12.2021).

Panama unga tanka Hikisage ni kansuru kudan [Зниження ціни на вугілля] // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_C04015979400 (дата звернення: 10.12.2021). (1)

Shimada Shigeru. Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups: Vol. 1/4 // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04013191900 (дата звернення: 10.12.2021). (2).

Shimada Shigeru. 2. Soviet Union (5) Nikolaevsk Port // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_B04121040000 (дата звернення: 10.12.2021).

Shimada Shigeru. 7. Don Coalfield // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_B09041979400 (дата звернення: 10.12.2021).

Shimada Shigeru. Miscellaneous documents relating to academic studies: Vol. 1/2 // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04011385900 (дата звернення: 10.12.2021).

Shimada Shigeru. Miscellaneous documents relating to labor and labor movements in various countries // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04012926500 (дата звернення: 10.12.2021).

Shimada Shigeru. Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups / Problem of Jews: Vol. 2/2 // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04013203500 (дата звернення: 10.12.2021).

Shimada Shigeru. Showa 3 / partition 3 // **JACAR**. URL: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B09040426200 (дата звернення: 10.12.2021).

REFERENCES

Vovchuk L. (2021), “Radyans’ki spetssluzhby VS yapons’koyi dyplomatiyi (na materialakh yapons’koho konsul’sstva v Odesi u mizhvoyennyu period)”, in *XXIV Skhodoznavchi chytannya A. Kryms’koho: materialy mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 30-richchyu Instytutu skhodoznavstva imeni A. Yu. Kryms’koho NAN Ukrainy, 21 hrudnya 2021 r.*, Vydavnychyy dim “Hel’vetyka”, Kyiv, pp. 104–107. (In Ukrainian).

“V Odessu dostavleny yaponskiye tovary” (1928), *Vecherniye izvestiya*, November 21, No. 1785. (In Russian).

“V Odessu pribyvayet krupnaya partiya yaponskogo chaya” (1927), *Vecherniye izvestiya*, October 10, No. 1386. (In Russian).

“V subbotu ozhidayetsya priyezd yaponskogo posla” (1929), *Vecherniye izvestiya*, October 17, No. 2084. (In Russian).

“Vystavka yaponskikh detskikh knig v Odesse” (1929), *Vecherniye izvestiya*, April 13, No. 1926. (In Russian).

Haluzevyy derzhavnyy arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), Fund 2, Inventory 1, File 418, Vol. 1, Parts 1–3. (In Russian).

“Zapros yaponskogo kontserna” (1928), *Vecherniye izvestiya*, August 20, No. 1692. (In Russian).

Kovalenko O. O. (2012), “Systema yapons’ko-ukrayins’koyi praktychnoyi transkryptsiyi. Fonetichnyy analiz”, *Zbirnyk naukovykh prats’ Natsional’noho naukovy-doslidnoho instytutu ukrayinoznavstva ta vsesvitn’oyi istoriyi*, Vol. XXIX, pp. 197–215. (In Ukrainian).

“K tragicheskoy smerti ital'yanskogo vitse-konsula” (1927), *Izvestiya*, December 30, No. 2424. (In Russian).

Matyash I. (2020), *Inozemni predstavnytstva v radyans'kiy Ukrayini (1919–1991): protystoyannya i spivpratsya*, Instytut istoriyi Ukrayiny, Kyiv. (In Ukrainian).

“Naznacheniyе yaponskogo konsula g. Shimada” (1930), *Vecherniye izvestiya*, February 14, No. 2182. (In Russian).

“Otkrytiye germanskoy i yaponskoy vystavok” (1929), *Vecherniye izvestiya*, July 17, No. 2005. (In Russian).

Pavlenko S. S. (2022), “Diyal'nist' konsul'stva Yaponiyi v Odesi pid kerivnytstvom Shimady Shigeru. Chastyna I”, *Shidnij svit*, No. 2, pp. 16–26. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.02.016>

Pol'shcha ta Ukrayina u trydtsyatykh – sorokovykh rokakh XX stolittya. Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsial'nykh sluzhb (2008), Vol. 7, Warsaw and Kyiv. (In Ukrainian).

“Pokhorony ital'yanskogo vitse-konsula” (1927), in *Izvestiya*, December 31, No. 2425. (In Russian).

Rubel' V. A. (2009), “Transkrybuвання yapons'kykh sliv zasobamy ukrayins'koyi movy: problemy i propozytyi”, *Shidnij svit*, No. 4, pp. 151–156. (In Ukrainian).

“Torgovaya svyaz' Yaponii i SSSR” (1930), *Vecherniye izvestiya*, January 3, No. 1111. (In Russian).

Khirosi B. (2012), “Politika Yaponii v otnoshenii evreyev s 1931 po 1945 gg.”, *Zametki po evreyskoy istorii*, No. 8 (155), available at: <http://berkovich-zametki.com/2012/Zametki/Nomer8/Zinberg1.php> (accessed November 16, 2021). (In Russian).

“Yaponskiye orudiya lova v nashem rayone” (1930), *Vecherniye izvestiya*, May 29, No. 2267. (In Russian).

“2. By breed / 5 Fiber Plants”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B09041069100 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

“3. Russia – Tea package”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B09041213100 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

“3. Itaria kuni no bu”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_B15100215800 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

“4. From January 14, 1930 to May 15, 193”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B02032123800 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

“Gaimushō-hō dai hyaku kujūroku gō (Shōwa gonon nigatsu tsuitachi)”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_B13091600600 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

“Habarofusuku' sōryōjikan kyu Buragoveshichensuku' ryōjikan”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B14090270300 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

Lensen G. A. (1968), *Japanese Diplomatic and Consular Officials in Russia*, Sophia University in cooperation with the Diplomatic Press, Tallahassee, Florida and Tokyo.

Lensen G. A. (1970), *Japanese Recognition of the U. S. S. R. Soviet-Japanese Relations 1921–1930*, Sophia University in cooperation with the Diplomatic Press, Tokyo.

“Miscellaneous documents relating to associations and cultural organizations in various countries”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04012389900 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

“Miscellaneous documents relating to literature, fine arts, and theater/ Documents relating to theater”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04012348400 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

“Miscellaneous documents relating to motion picture film: Vol. 1/9”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04012454200 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

“Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups: Vol. 1/18”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04013193300 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

“Panama unga tanka Hikisage ni kansuru kudan”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_C04015979400 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

Shimada Shigeru, “Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups: Vol. 1/4”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04013191900 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

Shimada Shigeru, “2. Soviet Union (5) Nikolaevsk Port”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_B04121040000 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

Shimada Shigeru, “7. Don Coalfield”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/image_B09041979400 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

Shimada Shigeru, “Miscellaneous documents relating to academic studies: Vol. 1/2”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04011385900 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

Shimada Shigeru, “Miscellaneous documents relating to labor and labor movements in various countries”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04012926500 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

Shimada Shigeru “Miscellaneous documents relating to problems of ethnic groups / Problem of Jews: Vol. 2”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B04013203500 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

Shimada Shigeru “Showa 3 / partition 3”, in *Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)*, available at: https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/imageen_B09040426200 (accessed December 10, 2021). (In Japanese).

С. С. Павленко

Діяльність консульства Японії в Одесі під керівництвом Шімади Шігеру. Частина II

Історія консульства Японії в Одесі складається з двох ключових періодів: 1889–1910 та 1926–1937 роки. Шімада Шігеру став третім керівником інституції радянської доби, працюючи консулом в Одесі з 1927-го до 1930 року. Основним змістом роботи для Шімади було написання звітів. Джерелом інформації для їхнього написання стали матеріали періодичних видань та особистий досвід консульських службовців. Для розуміння справ у Радянському Союзі вони часто вирушали в різноманітні відрядження.

За період своєї роботи в Одесі Шімада склав близько 200 доповідних. Головними темами були економічні огляди, аналіз продовольчої кризи, міжнародної торгівлі, етнічна картина регіону, стан промислового розвитку, посилення тоталітарної системи в СРСР, реалізація різних культурних проєктів тощо.

Консул був свідком низького рівня матеріально-побутового становища населення. Він передбачав наближення катастрофи в сільському господарстві, а саме Голодомору. Матеріали багатьох звітів Шімади перехоплювали радянські контррозвідники. Щоправда, їм не вдалося виявити реально таємних матеріалів. Окрім того, консул відстежував зміни в радянській владі і був про неї вельми невисокої думки. Під час офіційних зустрічей Шімада завжди демонстрував лояльність до СРСР, у звітах дотримувався стриманих поглядів, а ось в особистих бесідах відкрито критикував радянську дійсність.

Ключові слова: консульство Японії в Одесі, Шімада Шігеру, Японія, СРСР, продовольча криза

Стаття надійшла до редакції 20.02.2022